

ményei nem, illetve csak jelzésszerűen jelentek meg és jelennek meg napjainkban is német vagy angol nyelven. John Stoye megemlíti Wesselényi, Nádasdy és Zrínyi mozgalmát (26. o.), elemzi az erdélyi fejedelmek közül II. Rákóczi György politikáját (30., 36. o.), a Magyar Királyság területén húzódoó védelmi rendszert (81–83., 104. skk. o.), megemlíti a védelmi rendszert elsősorban működtető, fenntartó, főleg nyugat-magyarországi, nyugat-dunántúli birtokos nemességet (Esterházy Pál, Batthyányak, Pálffyak). Végül, de legfőképp: hangsúlyosan érdeklí Thököly mozgalma, tevékenysége, több fejezetben is szól annak hatásáról az 1683. évi ostromra, valamint általában a magyarországi és erdélyi eseményekről – e helyen elvárható lenne, hogy legalább Köpeczi Béla német nyelvű Thököly-monográfiáját megemlítsé.¹¹

Adódik a két alapvető kérdés: mindezek ellenére és mindezek mellett miért érdemes kézbe venni az oxfordi John Walter Stoye professzor könyvét, miért üdvözlendő a német nyelvű változat kiadása, és mi a mű népszerűségének az oka? Az egyik lehetséges válasz: jobb vagy másik híján. Annak ellenére ugyanis, hogy Bécs történelmének egyik legfontosabb és leglátványosabb eseményéről van szó, nagyon régen jelent meg a nagyközönség számára készült összegző munka az 1683. évi ostromról (talán Johannes Sachslehner irodalomtörténész könyvét leszámítva, aki gyakorlatilag egy korabeli, az eseményekkel foglalkozó kalendáriumot ad közre és elemez annak minden lehetséges vonatkozását feltárva¹²).

Az eladási statisztikákat nem ismerem, de az igények meglétére utal, hogy 2011-ben négy, Bécs belvárosában lévő könyvesbolt kirakatában hónapokon át (az egyikben még napjainkban is) látni lehet(ett) ennek a szép, igényes kivitelezésű könyvnek egy-egy példányát, s az eladók szóban tanúsították a könyv iránti élénk keresletet, amikor efelől kérdeztem őket. Az olvasói igény tehát töretlen, újból és újból jelentkezik, időről időre szükség van a legfontosabb eseményeket, folyamatokat tárgyaló, igényes történeti monográfiákra. A másik ok a megjelentetésre talán – s ez motiválta valószínűleg a kiadót is – tisztelgés a mű szerzőjének sok évtizedes munkássága előtt, valamint egyfajta figyelemfelkeltés, hiszen John Stoynek, mint említettük nem ez az egyetlen, olvasmányosan megírt, a térség XVII. századi történetével foglalkozó monográfiája.

Kincses Katalin Mária

MÉSZÁROS KÁLMÁN

(SAJTÓ ALÁ RENDEZTE ÉS A JEGYZETEKET KÉSZÍTETTE)

FORRÁSOK ESZE TAMÁS KURUC BRIGADÉROS ÉLETÉHEZ ÉS TARPA RÁKÓCZI-KORI TÖRTÉNETÉHEZ

(Első kötet: 1694–1706. Második kötet: 1707–1709. Folia Rákócziána 10/1–2.

Sorozatszerkesztők: Mészáros Kálmán és Molnár Sándor.

Vay Ádám Múzeum Baráti Köre. Vaja, 2008. 180. o. és 2010. 194. o.)

2008. május 22-én Tarpán, Mészáros Kálmán és Seres István közösen mutatta be az Esze Tamás életét bemutató forrásgyűjtemény első kötetét. A *Folia Rákócziána* sorozat tizedik kiadványaként napvilágot látott munka összesen hatvanegy iratot, illetve iratrészletet tartalmazott. Két esztendővel később, 2010-ben pedig megjelent a forrásgyűjtemény második része is, amely az első kötetből kimaradt öt, 1704 és 1706 között keletkezett okmány mellett további nyolcvankettőt foglal magába. Felmerülhet a kérdés, miért éppen a Rákóczi-szabadságharc egyik legismertebb személyiségével kapcsolatban volt erre szükség, hiszen egyrészt alakja nem csak tudományos munkákban jelenik meg, hanem ifjúsági és szépirodalmi művekben ugyanúgy, mint képzőművészeti alkotásokban.

¹¹ *Köpeczi, Béla: Staatsräson und christliche Solidarität. Wien-Budapest, 1982.*

¹² *Johannes Sachslehner: Wien anno 1683. Pichler Verlag [Wien,] 2004.¹ és 2006.² 359 o. Legújabb, változatlan kiadása: Pichler Verlag, [Wien,] 2011. 405 o. Kiállításában legalább olyan szép, mint Stoye könyve.*

Népszerűségét a róla elnevezett közterek és intézmények is mutatják. Másrészt a hasonló nevű történész, aki a kuruc brigadéros fivérének családjából eredeztette magát, számos munkájában szinte minden forrásadatot összegyűjtve rajzolta meg főhősének nem mindennapi karriertörténetét. Mégis, hangsúlyozza Mészáros Kálmán bevezetőjében, hiányérzete támad az olvasónak, ha fellapozza a szerző témához kötődő tanulmányait, forrásközléseit és monográfiáit. Az a kor ugyanis, amikor Esze Tamás történész mindezeket közreadta, bár mesterségesen és osztályharcos alapokra helyezve felerősítette a kuruc „népi hős” kultuszát, s teret adott ennek gyakorlására, de a szigorúan vett történész-szakmai követelményeknek és elveknek kevésbé felelt, felelhetett meg. Ez annak volt köszönhető, hogy az akkori tudományszervező szemlélet az ismeretterjesztő kiadványok közreadását favorizálta. Így nem meglepő, hogy Esze Tamás két életrajzi monográfiája is tudományos apparátus nélkül jelent meg. Ennek következtében egy új, korszerű biográfia elkészítése szükségessé teszi, hogy a kutató az alapoktól, tehát az összes rendelkezésre álló forrás összegyűjtésétől kezdje újra a téma szisztematikus feldolgozását. Mészáros Kálmán a levéltárakban és kéziratárakban fellelhető iratok közül nem csupán azokat gyűjtötte egybe, amelyek Esze Tamás kuruc ezredes, majd 1707 áprilisától brigadéros életére vonatkoznak a rendi-függetlenségi mozgalmat megelőzően (1694-től) egészen 1709-ig, hanem a családjára, az általa felállított gyalogezredre, valamint a szülőfalujára vonatkozó összes dokumentum közreadására törekedett.

A későbbi népi hős neve a forrásokban először 1694. március 16-án tűnik fel, amikor János és Márton nevű bátyja az ő, valamint Erzsóks nevű húga és édesanyja (Esze Tamásné) javára lemondanak a Hideg oldalon lévő szőlőről. A következő híradásra már Károlyi Sándor önéletírásában és az általa 1703. június 24-én I. Lipót császárhoz írt emlékiratában bukkanunk. Ezekből kiderül, hogy részt vett az 1697. évi hegyaljai felkelés előkészítésében, ám a szatmári főispán, Károlyi Sándor még a zendülés kirobbanása előtt lefogatta, így annak leverése után súlyosabb megtorlás nélkül, szabadon távozott, és csendben élt Tarpán, ahol sókereskedelemből tartotta el családját. 1701-ben azonban a tiszaujlaki sőtisztekkal összeütközésbe került, akik elkobozták vagyonát. A marháit az említett település mezőjéről visszarabló Esze ellen a Szepesi Kamara adott ki elfogató parancsot, ezért miután családját Debrecen környékén biztonságba helyezte, a bujdosó szegénylegények közé állt. A következő évben Bagossy Pál hajdúezredéhez mustráltatta meg magát, ám nem vonult el francia király elleni háborúba, hanem társaival együtt az előleg és az első havi zsold átvétele után dezertált. Károlyi emlékirata szerint a toborzott katonaság elvonulása előtt (azaz 1703. március 3. körül), de még 1703. húsvétja előtt a szegénylegények gyűlést tartottak, ahol döntés született arról, hogy ügyüknek nem az Oszmán Birodalomban élő Thököly Imrét, hanem lengyel Brezánban bujdosó II. Rákóczi Ferencet nyerik meg. Az említett dokumentum megfogalmazója biztosan nem tudta, hogy Esze személyesen is járt (1703. május 6-án) a későbbi fejedelemnél, ám arról tudomása volt, hogy „pecsétes kinevezési okmánya” volt ezredességéről. Károlyi ezen utóbbi megállapításával egybevág, hogy Esze Domahidy Lászlóhoz 1703. május 30. előtt küldött levelében magát Rákóczi gyalogságának főkapitányaként (supremus capitaneus) nevezi meg. A szatmári főispán emlékiratában azonban egy dezinformációt is találhatunk, hiszen úgy tudta, hogy a dolhai összecsapásban (1703. június 7.) az ezredes is meghalt. 1703. november 20-án, a kurucok Tokaj alatti táborában II. Rákóczi Ferenc megbecsülése jeléül kibocsátott manumissziója kiemelte Esze Tamás ezres kapitányt és családját a jobbágyi sorból. A fejedelem az ő hűségét, szervezőtehetségét jutalmazta akkor is, amikor Marosvásárhelyen 1707. április 18-án kancelláriája brigadérosi kinevezését kiadta. A jobbágy származású főtiszt ellen még ugyanezen év októberében vizsgálat indult, s áristomba is vetették. Az erdélyi hadak felett parancsnokoló Pekry Lőrinc ekkor Eszét tette felelőssé azért, hogy Jean-Louis Rabutin de Bussy tábornagnak sikerült Erdélybe bevonulnia. A saját kérésére rábízott feladat szerint Eszének ugyanis saját ezredével és az alá rendelt más egységekkel leszből kellett volna rajtatűnie a menetelő császári–királyi csapatokon. A miriszlói táborban 1707. október 5-én Esze kérésére lefolytatott újabb eljárásban a palotásezredben és más gyalogezredekben szolgáló tizenegy tiszt vallomásából azonban kiderült, hogy a brigadéros a feladat teljesítésében az akadályozta meg, hogy Limprecht alezredes pánikot keltett. Állítólag arról értesült, hogy a császári–királyi tisztek katonáikat azzal biztatták, hogy a kurucokat rácsok fogják hátba támadni. Limprecht erre visszavonta gyalogosait, s mire Esze ellenkező értelmű parancsot adott ki a leshelyek megtartására, már késő volt. A tanúvallomások és a tiszaháti felkelés vezetőjének levele megtették a hatásukat, hiszen a fejedelem megbocsátott, s talpasainak élére is visszahelyeztette a jobbágyból lett brigadérosot.

1708. március 24-én Kassán Esze Tamás, Esze János, Márton Mihály, András és Gergely, valamint néhai Esze Márton érdemeire tekintettel a brigadérosnak és családjának (mindkét nembeli utódaikkal együtt) armálist állított ki a fejedelmi kancellária. Ez a fontos latin nyelvű dokumentum teljes terjedelmében és Tóth Gergely magyar fordításában is olvasható a forrásgyűjteményben.

A brigadéros haláláról és a felelősök megbüntetéséről négy iratot ad közre Mészáros Kálmán. Steősszel Kristóf 1708. június 3-án Egerből Károlyi Sándornak írott levelében számolt be arról, hogy Esze a saját és Czelder Orbán összeverekedett katonáinak szétválasztása közben gyilkosság áldozatává vált. Az eset kivizsgálására Máriássy Ádám főhadsegédet Nyitrára rendelték. Bottyán János generális pedig Bercsényi Miklósnak írt június 6-i levelében kérte, hogy a brigadéros megölése ne maradjon büntetlenül, „mert semminek oka, az mint az egész város és militia bizonságot tészon”. II. Rákóczi Ferenc 1709. január 24-én Munkácsról keltezett levelében szintén a főgenerálishoz fordult azért, hogy Esze özvegyének kérésére a gyilkosság ügyében szolgáltasson igazságot.

Esze „talpasai” részt vettek Szatmár és Tokaj ostromában–körülzárásban, a nagyszombati csatában, Kassa védelmében, két ízben is hadakoztak Erdélyben, és – immáron brigadérosuk nélkül – végigharcolták a trencsényi csatát. A forrásgyűjtemény mindkét kötetének meghatározó részét teszik ki az ezredre vonatkozó különböző iratok. Itt ugyanúgy találhatók mustratabellák, mint az ezredbeliek és özvegyeik különböző folyamodványai a fejedelemhez, az ellátás hiányosságát, fizetlenséget (és nyilván ennek folyományaként) a talpasok rablását felpanaszoló okmányok, valamint a feloszlatusukkal és újjászervezésükkel foglalkozó dokumentumok. Ezen források mindegyike, az eddig kiadottak mellett, nagyon fontos támpontokat adnak a Rákóczi-szabadságharc mikrotörténeti kutatásához, hiszen segítségükkel lehetőség nyílik arra, hogy a harcok mindennapjaiba, egyéni sorok alakulásába is betekintést nyerhessünk.

Külön is szeretném kiemelni a mustratabellákat, és azok közül is az 1706. március 14-i szurdoki összeírását, hiszen ebből egyrészt kiderül, hogy a kuruc haderő talpas ezredeit is a kor német gyalogezredeihez hasonlóan szervezték meg. Ez azt jelenti, hogy az ezredes egyben az első kompánia, azaz az úgynevezett Leibkompanie (század) főhadnagyi tisztét is betöltötte. Emellett ugyanezen a rangot töltötte be a helyettese (vicecolonellus) a második, s az ezred főstrázsamestere (őrnagya) a harmadik kompánia élén. Másrészt ebben az összeírásban olyan fontos adatok szerepelnek, mint a katona életkora, lakhelye (a település és a vármegye neve), fegyverzete (szablya és/vagy puská), valamint családi állapota. Emellett a távollévők esetében külön feltüntették hiányzásuk okát (például betegség). Itt szeretném felhívni a figyelmet egy apró tévedésre, amely *A forrásokban említett katonai kifejezések magyarázata* című fejezetben található. Itt a *Furier* (furír, furerius) szó századírnok hozzávetőlegesen fordítással szerepel, ami véleményem szerint téves, hiszen jelentését szállásmesterként vagy élésmesterként, de leginkább sehogyan sem lehet visszaadni a magyar nyelvben.

A forrásgyűjtemény mindkét kötetében megjelennek a Tarpára vonatkozó iratok, amelyek 1704 és 1709 között keletkeztek. 1704. december 10-én Rákóczi parancsba adta, hogy Tarpának Kaszáról egy haragot küldjenek. A következő év július 24-én Ramocsaházy György által Károlyi Sándorhoz küldött levélből kiderül, hogy Esze falubelijeik megtagadták jobbgáyi kötelességeiket, s most kénytelen karhatalomért fordulni hozzá, hogy az uradalomban kitört lázongást megfékezze. Rákóczi 1706. szeptember 8-án az esztergomi ostromtáborból egy tarpai postaállomás felállításáról rendelkezett, amelyhez az e célra megfelelő épület és a lovaknak megfelelő legelő biztosítását is megparancsolta. A fejedelem jutalmazta is a falut, hiszen kancelláriája ki 1708. augusztus 25-i keltezéssel adta ki mezővárosi szabadságlevelét. Ugyanezen év szeptember 8-án szintén Egerben szövegezték meg Tarpa címeradományozó oklevelét, amely az eredeti latin nyelvű szöveg mellett ugyancsak olvasható magyar fordításban is.

A kötetet lezárja a tudományos hasznosításhoz nélkülözhetetlen idegen és régi szavak, kifejezések jegyzéke, az egykorú mértékegységek és pénznemek, valamint a katonai terminológia magyarázata. Mindezekhez csatlakozik a részletes személy- és helynévmutató.

A Mészáros Kálmán által összegyűjtött, sajtó alá rendezett és jegyzetekkel ellátott eddig ismert iratokból kiadott forrásgyűjtemény véleményem szerint nagymértékben hozzájárul a Rákóczi-szabadságharc történetének pontosabb megismeréséhez. A magam részéről fontosnak tartanám további – akár hasonló tematikájú – forráspublikációk megjelentetését a korszakból, hisz ez tovább bővítené, mélyítené eddigi ismereteinket, lehetőséget adna más szempontú kutatások és az ebből táplálkozó összefoglalások elvégzéséhez.

Bagi Zoltán